

Тема 6.

МЕТОДИ, ФОРМИ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ. ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

План

1. Загальна характеристика навчального процесу. Закони навчального процесу.
2. Поняття про методи навчання, їх класифікація.
3. Поняття про технології навчання.

І. Загальна характеристика навчального процесу. Закони навчального процесу

- Усвідомлення навчального процесу як соціально-педагогічного явища сприяє якісній його організації та проведенню. На відміну від «процесу навчання» дидактична категорія «навчальний процес» охоплює всі його компоненти. Процес навчання є складовою, і головне - центральною, частиною навчального процесу.

- Навчальний процес являє собою струнку систему, яка складається з певних елементів, має структурні складові, відповідно до її функцій, і тенденцію до постійного саморозвитку й самовдосконалення. її центральними постатями є особистості з усіма своїми проблемами, життєвим досвідом, смислоутворювальними настановами. Ця система створена для людей та існує завдяки їм.
- Система навчального процесу складається з великої кількості взаємозв'язаних елементів: мети, навчальної інформації, засобів педагогічної взаємодії суб'єктів викладання й учіння, форм їх взаємодії тощо. Системоутворювальними поняттями навчального процесу є мета навчання, викладання, учіння і результат. Змінні складові цієї системи - це засоби управління: зміст навчального матеріалу, методи навчання, матеріально-технічні засоби, організаційні форми навчання.

- ***Основні ознаки*** гуманістично спрямованого ***навчального процесу*** :

- системність,
- цілісність,
- комплексність,
- гуманність,
- демократичність,
- оптимальність,
- особистісна спрямованість,
- двосторонність,
- цілеспрямованість,
- динамічність,
- тривалість,
- планомірність,
- організованість,
- спадкоємність і перманентність тощо.

-
- Навчальний процес має свої закони та закономірності, які визначають порядок досягнення цілей і завдань навчання, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, надають можливість передбачити результати навчально-виховної роботи, науково обґрунтувати та оптимізувати зміст, методи й форми навчання учнів на сучасному етапі формування національної системи освіти.

-
- Будь-який закон має і пояснювальну, і прогностичну функції. Дидактичні закони дають змогу з'ясувати сутність навчального процесу, віддзеркалюють його об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки.

Закони дидактики

- це її об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення навчального процесу.

- Перші спроби сформулювати закони знаходимо в античних учених *Платона, Аристотеля, Квінтіліана*, які узагальнювали практику навчання у вигляді зводу рекомендацій.
- Я. А. Коменський намагався представити педагогіку як систему правил, практичних керівництв до дії. У «Великій дидактиці» він згрупував їх за тематичною ознакою: «Основні правила легкості навчання й учіння», «Основні правила природного учіння і навчання», «Дев'ять правил мистецтва навчати наукам».
- А. Дістервег збільшив кількість правил до 33 і згрупував їх стосовно вчителя, предмета викладання та учня.

- Й. Песталоцці сформулював закони розумового розвитку дитини - від невиразного споглядання до ясного уявлення, а від них до ясних понять. Він також вважав, що «кожний предмет діє на наші почуття залежно від ступеня його фізичної близькості чи віддаленості».
- Численні правила та настанови К. Д. Ушинського можна назвати основними закономірностями дидактики, наприклад: «Чим більше фактичних знань здобув розум і краще їх переробив, тим він більше розвинений і сильний».

- У роботах Дж. Дьюї, Е. Торндайка також є спроби сформулювати закони, які дали поштовх світовому дидактичному розвитку, наприклад **п'ять основних законів Торндайка**:

- закон взаємопов'язаності : якщо два психічні акти розвиваються у взаємозв'язку, то повторення одного із них веде до появи або закріплення іншого;
- закон тренування: чим вищою є інтенсивність тренування, тим краще засвоюється зворотна реакція і довше зберігається в пам'яті;
- закон інтенсивності : чим інтенсивніше тренування відповіді, тим краще вона засвоюється і довше зберігається в пам'яті;
- закон асиміляції : кожний новий стимул має здатність викликати реакцію, яка в минулому була пов'язана з цим самим стимулом;
- закон результативності: реакцію, що супроводжується приємними наслідками, закріплюють, а тієї, що має неприємні наслідки, уникають чи намагаються заглушити.

У вітчизняній дидактиці діють такі закони:

- *закон соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання* виявляє об'єктивний процес визначального впливу суспільних відносин, соціального устрою на формування основних компонентів навчального процесу;
- *закон виховного і розвиткового навчання* розкриває співвідношення опанування знань, навичок, умінь і всебічного розвитку особистості учня, тобто передбачає наявність значного виховного впливу будь-якого навчального заходу, і навпаки - надання процесові опанування знань, навичок і вмінь виховного забарвлення;

- *закон зумовленості навчання характером діяльності учнів* з'ясовує співвідношення між педагогічним керуванням і розвитком особистої активності учнів як суб'єктів учіння, між способами організації дидактичного процесу та його результатами, тобто власне характер навчально-пізнавальної діяльності учнів має формувати зміст навчання та визначати основні напрямки їхнього професійного становлення і вдосконалення;
- *закон цілісності та єдності дидактичного процесу* виявляє співвідношення частини та цілого в дидактичному процесі, необхідність гармонійної єдності всіх його компонентів;
- *закон єдності та взаємозв'язку теорії та практики навчання* розкриває співвідношення між змістом і методами навчання та майбутньою діяльністю учнів, залежністю дидактики від сучасної практики. У зв'язку з цим більшість занять мають бути фундаментально і професійно спрямованими й здійснюватися за допомогою практичних методів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

2. Поняття про методи навчання, їх класифікація

- Серед основних умов, які визначають ефективність викладання-учіння, особливе місце посідають методи навчання, бо вони безпосередньо формують і визначають характер взаємин педагогів і учнів, суттєво впливають на формування суб'єкт-суб'єктних стосунків між ними.

- Поняття **«метод навчання»** досить складне, що зумовлюється надзвичайною багатогранністю процесу, який має відображати ця категорія.
- *Г. Ващенко* подав зміст загальних методів навчання і їх класифікацію. На його думку, метод навчання - це засіб або система засобів, свідомо вживаних для досягнення тих спеціальних завдань, що містить у собі навчальний процес.

- *М. Алексюк* визначає метод навчання як спосіб спільної діяльності вчителя і учнів, яка передбачає оволодіння учнями соціальним досвідом людства та організацію і керівництво вчителя навчально-пізнавальною діяльністю учнів.
- *О. Онищук* для дефініції методу навчання використовує видове поняття «прийом»: «Методи навчання - це впорядковані системи взаємопов'язаних прийомів педагогічної діяльності учнів, які спрямовані на досягнення дидактичних, виховних і розвиткових цілей».

-
- У педагогіці до цього часу не припиняються дискусії щодо розкриття сутності методів навчання та їх класифікації.
 - Поняття **«метод навчання» органічно включає в себе:**
 - навчальну роботу педагога (викладання);
 - навчально-пізнавальну діяльність учнів (учіння);
 - специфіку їхньої діяльності щодо досягнення цілей навчання.

-
- *Таким чином, **метод навчання** - це способи та прийоми спільної впорядкованої, взаємозв'язаної діяльності вчителів і учнів, спрямовані на оволодіння знаннями, навичками та вміннями, різнобічний розвиток розумових і фізичних здібностей, формування рис, необхідних для повноцінного життя та майбутньої професійної діяльності.*

-
- В дидактиці поширене також поняття *«прийом навчання»* - окремий крок для реалізації навчальної мети, складова частина чи деталь методу, тобто часткове поняття відносно поняття *«метод»*.

- Однією з актуальних проблем сучасної дидактики є класифікація методів навчання. У зв'язку з тим, що різні автори за її основу беруть різні ознаки, є кілька варіантів класифікації.
- У 40-х роках минулого століття в підручниках із педагогіки давали класифікацію за трьома групами: словесна, наочна і практична.
- У 50-60-х роках класифікація методів навчання стала розгалужуватися. Чимало дидактів (С. П. Петровський, Е. Я. Голант, Д. О. Лордкіпанідзе) за її основу брали джерело передавання та сприйняття інформації і розподіляли методи навчання на словесні, наочні та практичні. Цієї ж думки дотримується Ч. Купісевич.

- За логікою передавання та сприймання навчальної інформації Є.Г. Шаповаленко поділяє методи навчання на індуктивні та дедуктивні.
- За характером пізнавальної діяльності учнів М.М. Скаткін і І.Я. Лернер визначають такі методи: інформаційно-рецептивні, репродуктивні, творчі, проблемні, частково-пошукові та дослідницькі.
- За ступенем керування навчальною роботою П.І. Підкасистий, В.Ф. Паламарчук і В.І. Паламарчук розподіляють методи навчання на дві групи: навчальна робота під керівництвом учителя і самостійна робота учнів.

Останнім часом найбільшої популярності набула класифікація методів навчання за рекомендаціями *Ю. К. Бабанського*:

- методи організації і проведення навчально-пізнавальної діяльності (словесні, наочні, проблемно-пошукові, індуктивно-дедуктивні);
- методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, емоційний вплив педагогів, заохочення навчальної діяльності, покарання);
- методи контролю і самоконтролю в навчанні (опитування, письмові роботи, тестування, контрольні лабораторні роботи, контрольні практичні роботи, машинний контроль, самоконтроль);
- бінарні методи навчання.

-
- У психологічній та педагогічній літературі виокремлено *загальні умови*, які визначають вибір конкретного методу навчання: закономірності й принципи навчання та умови, які витікають із них; зміст і методи певної науки взагалі та предмета і теми зокрема; цілі та завдання навчання; навчальні можливості учнів; можливості вчителів.

Отже, *добір методів навчання* залежить від:

- провідної парадигми національної системи освіти;
- загальних і професійних цілей освіти, виховання й розвитку підростаючого покоління;
- провідних методологічних положень і установок сучасної загальної дидактики;
- особливостей, змісту, методів і форм роботи конкретних освітньо-виховних систем;
- особливостей змісту професіограми конкретного спеціаліста;
- особливостей змісту і методики викладання конкретної навчальної дисципліни та визначених її специфікою вимог до добору загальнодидактичних методів;

-
- мети, завдання, змісту матеріалу та дидактичного задуму конкретного заняття;
 - наявності часу на вивчення даної теми, розділу;
 - рівня розумової та фізичної підготовленості учнів;
 - рівня оснащення навчально-матеріальної бази;
 - педагогічної майстерності вчителів;
 - методичного задуму конкретного заняття тощо.

Методи, які використовувалися протягом багатьох століть і застосовуються в сучасній навчальній практиці, визначаються як **традиційні**

- **I. *Словесний (вербальний) метод***
- *Основні складові цього методу - розповідь, пояснення, лекція та їхні різновиди, які використовуються з метою повідомлення учням нових знань, пояснення порядку виконання тих чи інших дій, ознайомлення з новими фактами, подіями тощо.*

- Одним з найпростіших і водночас найпоширеніших методів у процесі навчання є **розповідь**. Метод розповіді передбачає усний живий і образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Він використовується на всіх етапах навчання.
- Основні різновиди розповіді такі:
- науково-популярна розповідь (ґрунтується на аналізі фактичного матеріалу);
- художня розповідь (образний переказ різноманітних фактів, подій, вчинків тощо);
- розповідь-опис чи оповідання (послідовний виклад основних ознак, особливостей предметів і явищ довкілля, наприклад опис історичних подій).

Основні педагогічні вимоги до розповіді:

- пізнавальна та виховна спрямованість;
- достовірність та наукова обґрунтованість фактів;
- достатня кількість яскравих прикладів, які доводять викладені положення;
- чітка логіка і довідність викладу;
- образність й емоційна забарвленість;
- наявність елементів особистої оцінки і ставлення педагога до змісту матеріалу, який вивчається;
- висока культура мовлення педагога (чіткість, доступність, правильність, особистісна забарвленість).

● **2. Наочні методи**

- Доведено, що 87% інформації людина отримує за допомогою зорових і відчуттів, а 9% - за допомогою слуху. З побаченого запам'ятовується 40%, з почутого - 20, а з одночасно побаченого і почутого - 80% інформації. З прочитаної інформації запам'ятовується 10%, з почутої - також 10%, а коли ці процеси відбуваються одночасно - 30%.
- Якщо застосовуються аудіовізуальні засоби, то в пам'яті залишається 50% інформації, а час навчання скорочується на 20-40%.
- Цих прикладів достатньо, щоб у дидактичному процесі одночасно зі словесними методами використовувати *наочні*, які, спираючись на різноманітні способи спостереження процесів, явищ, предметів і дій, впливають на зорові рецептори. Адже наочне пізнання генетично випереджає словесне.

- Серед наочних найчастіше застосовується метод показу. **Показ** - це навчальний метод, що являє собою сукупність прийомів, дій і засобів, за допомогою яких в учнів створюється наочний образ предмета, котрий вивчається, формується конкретне уявлення про нього.
- Цей метод використовується під час проведення майже усіх видів занять, незалежно від їх змісту й методики. За його допомогою реалізується принцип наочності навчання учнів.

Розрізняють два види показу: *ілюстрування* і *демонстрування*.

- Перший характеризується як допоміжний при словесному методі, його значення полягає в тому, щоб яскравіше виразити думку педагога. Засоби ілюстрування - це різноманітні картини, плакати, схеми, таблиці, умовні моделі, муляжі, карти, малюнки на дошці. Основна їхня властивість - нерухомість. Вони мають «оживати» в розповіді педагога.
- Демонстрування характеризується рухливістю засобу показу. Це можуть бути: діюча модель техніки; навчальний кінофільм чи його фрагменти; навчальна телепередача; технічний пристрій; комп'ютерний показ тощо. Комп'ютери надають можливість моделювати будь-який процес або ситуацію, вибрати найбільш оптимальні варіанти розв'язання навчальної проблеми і, відповідно, значно розширюють можливості наочних методів. В демонструванні менше елементів супроводу, а більше самостійного значення натурального експоната, тому воно сприймається ефективніше, ніж ілюстрування.

● 3. **Практичні методи навчання**

- Глибоке засвоєння учнями теоретичного матеріалу суттєво залежить від практичного його закріплення, тому що практика є критерієм і показником ефективності всього навчального процесу.
- Практичні методи навчання забезпечують формування практичних навичок і вмінь, загартування психіки учнів та її розвиток.
- **До практичних методів належать різноманітні практичні заняття (вправи, лабораторні роботи, практичні роботи, інструктажі).** Вони посідають важливе місце на всіх рівнях освіти.

- **Вправи** - це планомірно організоване, свідомо осмислене багаторазове повторення певних дій і прийомів, які ускладнюються, з метою формування, закріплення та вдосконалення практичних навичок і вмінь учнів.
- **Використовують такі види вправ:**
 - підготовчі (призначені для підготовки учнів до сприйняття нових знань і способів їх застосування на практиці);
 - вступні (сприяють засвоєнню нового матеріалу на основі розрізнення споріднених понять і дій);
 - пробні (перше застосування щойно засвоєних знань);
 - тренувальні (сприяють набуттю навичок учнями в стандартних умовах);
 - творчі (сприяють формуванню навичок застосування отриманих знань у реальних життєвих ситуаціях);
 - контрольні (переважно навчальні).

- **Методика виконання вправ** з різних навчальних предметів, безумовно, відрізняється. Однак можна визначити загальні умови, які сприяють успішному їх застосуванню:
- якісна підготовленість педагога, його уміння враховувати індивідуально-психічні особливості учнів;
- розуміння учнями мети вправи, змісту і послідовності її виконання;
- підтримання в учнів постійного інтересу до вправи, усвідомленого ставлення до багаторазових повторень одноманітних дій;
- дотримання доступного ритму, методично правильного чергування дій, що вимагають від учнів посиленого розумового і фізичного напруження;
- послідовність і систематичність у виконанні вправ, поступове підвищення самостійності учнів під час їх відпрацювання;
- поступове ускладнення і зміна умов виконання вправ;
- систематичний контроль за ходом вправ і відповідна постійна допомога учням у подоланні труднощів і помилок;
- формування в учнів навичок самоконтролю і самооцінки виконаних дій тощо.

3. Поняття про технології навчання

- У сучасній школі реалізація змісту освіти здійснюється за допомогою окремих методів і форм навчання і шляхом використання цілісних педагогічних технологій.
- Думки про технологізацію освіти висловлював ще Я.А.Коменський близько 400 років тому. Він писав про пошук досконалого методу, за яким все навчання піде уперед не менш чітко, ніж іде годинник. Великий дидакт виділяв вміння правильно визначати мету, обирати засоби досягнення її та формувати правила користуватися цими засобами.

- Поняття "освітня технологія" почали використовувати у США у 30-х рр. минулого століття (як будувати навчання та виховання). Головною своєю метою педагогічна технологія визначила гарантування досягнення учнями запланованих позитивних результатів навчання шляхом підвищення ефективності освітнього процесу.
- У 70-80 рр. ХХ ст. педагогічні технології навчання використовувалися у розвинутих країнах і отримали визнання з боку ЮНЕСКО. Наприкінці 80-х рр. і на початку 90-х підвищилась увага до педагогічної технології і в країнах Східної Європи.

- У 70-х рр. ХХ ст. під впливом ідей системного підходу до організації навчального процесу та визначення умов його оптимізації (Ю.К. Бабанський) поступово відбувся перехід до розуміння педагогічної технології як засобу управління розв'язуванням певних дидактичних завдань навчального процесу.
- Поняття "технологія" (від гр. *teahne* - мистецтво, майстерність) означає знання про майстерність. Словосполучення "педагогічна технологія" (його варіанти "технологія навчання", "освітні технології", "технології в навчанні", "технології в освіті") останнім часом дедалі більше поширюються в науці й практиці.

У сучасному розумінні педагогічної технології вчені виділяють кілька сутнісних ознак цього поняття:

- - постановка мети та її максимальне уточнення;
- - визначення змісту навчання відповідно до мети, завдань;
- - визначення методів і форм навчальної діяльності школярів;
- - визначення методів і форм роботи вчителя;
- - орієнтація мети, змісту, методів, форм навчання на гарантоване досягнення результатів;
- - оцінка поточних результатів, корекція навчання, спрямована на досягнення цілі;
- - підсумкова оцінка результатів.

Основна функція педагогічної технології полягає в тому,

- щоб сконструювати і реалізувати такий навчальний процес, який гарантує досягнення поставленої мети. Основою послідовної орієнтації навчання на мету є оперативний зв'язок, який повинен пронизувати увесь навчальний процес.

- Отже, **педагогічна технологія** - це науково обгрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети шляхом неухильного виконання визначеної послідовності взаємодій учителя і учнів, використання відповідної сукупності методів і форм навчання в умовах оперативного контролю й оцінювання проміжних результатів процесу навчання, їх корекції.

Приклади педагогічних технологій:

- технологія поетапного формування розумових дій (П.Я.Гальперін),
- технологія інтенсивного навчання на основі схемних і знакових моделей навчального матеріалу (В.Ф. Шаталов),
- технологія внутрішньокласної диференціації (М.П. Гузик),
- технологія розвитку критичного мислення та інші